

T.ü.f.d. Əliyeva İradə

AZƏRBAYCAN XALQ CÜMHURİYYƏTİNİN TARİXİ İLƏ BAĞLI SAXTAKARLIQ FAKTLARI

- Açar sözlər:** Şimal-Qərbi Azərbaycan, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti, Zaqtala dairəsi, nahiyyə, keşfi, ingiloy
- Key words:** North-West Azerbaijan, Azerbaijan People's Republic, Zagatala region, district, priest, Ingiloy
- Ключевые слова:** Северо-Западный Азербайджан, Азербайджанская Народная Республика, Загатальский округ, район, священник, ингилой

1918-ci il 28 may tarixində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin şanlı tarixinin başlangıçı gün olduğu nəinki gürçülər hətta bütün dünyaya məlumudur. Lakin bəzi gürçü müsəllifləri 1917-ci ildə baş vermiş bir çox hadisələri Cümhuriyyətin ayağına yazmaqla keçmiş tarixi necə saxtalasdırıb özünü kileşdirməyə çalışırısa bu gün də eyni xətti davam etdirməkə özlərinə saxta tarix yaradırlar. Bölgədə baş verən hadisələr bir mənali təhrif olunur və öz xeyirlərinə yazarlar, çap etdirirler. Son dövr Gürcüstən mətbuatında heç bir arxiv sənədlərinə, mənbələrə və elmi məqalələrə istinad olunmadan qərəzli mövqedən hazırlanmış yazılar dərc olunur. Demək olar ki, bir-birini təkrarlayan bu yazıldarda Şimal-Qərbi Azərbaycanda "müsavat öz başınlığı", "Cümhuriyyət ordularının yerli əhaliyi divan tutmaları" haqqında yalan məlumatlar verilir. Bu bölgə ilə bağlı yetərli məlumatı olmayan bolşevik Rusiyasının köməyi ilə gürçü missionerləri bu bölgələrə ezam olunur və zorla xristianlığı yamaşa çalışırlar.

1917-ci ildə Zaqtala dairəsi dörd nahiyyə (Car-Muxax, Balakən, Əliabad və Qax) və iki rayona bələndirildi. İyul-avqust aylarında həmin nahiyyə və rayonların bütün cəmiyyətlərində icraiyyə komitələrinə seçkilər keçirilir. Dairədə seçki vəsitsi ilə həmçinin dörd nahiyyə icraiyyə komitəsi təşkil olunur [9].

1917-ci ilin sentyabrın 11-də Zaqtala şəhər icraiyyə komitəsinə seçkilər baş tutur ki, Komitəyə 8 üzv seçilmişdi; ora həmçinin Fəhlə və əsgər nümayəndələri sırasından 4 nəfər kooptasiya olunmuşdu. Lakin bu 12 üzvdən yalnız ikisi – Qardaşov və Qaziyev mahalın müsəlman əhalisinə təmsil edirdi [9].

Xüsusi Zaqafqaziya Komitəsi dairənin ali hakimiyətini formalasdırarkən «mahalda milli əmin-amanlılıq qoruyub saxlamaq» bəhanəsi ilə Qəbululva bərabər Georqadze adlı şəxsi ikinci müvəkkil təyin etmişdi [10]. İyunun 14-də onu Sirkiladze adlı bir başqa gürçü məmuru əvəz etdi.

Qeyd etməliyik ki, Xüsusi Zaqafqaziya Komitəsinin Zaqtalaya münasibətdə yürütdüyü kadr siyasi bölgədəki mövcud etnodemografik situasiyaya kifayət qədər qeyri-adekvat idi: mahal əhalisinin sadəcə 5%-ni təşkil edən xristian ingiloylar öz sayılarına qeyri-proporsional surətdə bölgənin həmçinin ərazilərində təmsil olunmuşdular. Məsələn, Sirkiladzedən əlavə, müvəkkil köməkçi vəzifəsində L. Xutsiyev çalışırı. Zaqtala şəhər icraiyyə komitəsinə Mosiyev və Aniyev adlı gürçü nümayəndələri daxil idilər. 1917-ci ilin yayında Zaqtalada müsəlman-xristian ixtilafının qarşısını almaq üçün bölgəyə ezam olunmuş komissiyanın 3 üzvündən ikisi gürçü idi [10].

1917-ci ilin sonlarına doğru bütün ölkəni bürümüş siyasi böhran mahalının ictimai-siyasi həyatına təsir göstərməyə bilməzdi. Bu, ilk növbədə bölgədə quldurluq hallarının artmasında, habelə dairənin regional siyasi-inzibati mərkəzə - Tiflis, Cənubi Qafqazın ali hakimiyət orqanları ilə əlaqələrinin zəifləməsinə çıxarırdı. Cənubi Qafqaz seyminin mövcudluğu dövründə Zaqtala dairəsi avtonom surətdə fəaliyyət göstərirdi.

Bu vəziyyətdən bölgəni Tiflis quberniyasına birləşdirmək məqsədi güdən qüvvələr yararlanmağa başlayırdı. Xüsusi Zaqafqaziya Komitəsinin sədri Xarlamov 1917-ci ilin avqustun 27-də i. Qəbuluvun vəzifədən azad edilməsi və mahalda sadəcə bir müvəkkilin – Sirkiladzenin saxlanılması barədə qərar dərə etdi; özü də bu qərar məhz Qardaşovun çoxsaylı teleqramlarından sonra verilmişdi [10]. Sirkiladze komissar vəzifəsinə M.D. Çavçavadze adlı gürçü xadiminin namizədliliyini irəli sürərək, həmin şəxsin bu yerlərin sakini olmamasını heç bir qruplaşmaya daxil olmadığını osas getirmişdi.

1917-ci il martın 16-da Gəncə şəhərində Yelizavetpol quberniyası müsəlmanlarının müşavirəsi

keçirildi. Müşavirədə yerlərdə milli komitələrin yaradılması qərara alınmışdı [11]. Həmin dairədə yaradılmış Nuxa Müsəlman Milli Komitəsi qəzanın ən fəal qurumlarından birinə çevrilmişdi. Lakin qazada ziyanlı kadrların azlığı Şurannın tərkibinə, faaliyyətinə öz mənfi təsirini göstəridi. Milli Şura şəhərdə və yerlərdə ən nüfuzlu icimai orqan idi. Hakimiyətin təşkilində Şura mübüt rol oynayırı.

Müasir dövrdə bəzi güruh tədqiqatçılarının o zaman bölgədə baş verən hadisələri təhrif etməklə yanaşı Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin tarixinə də ləkə salmaqdan belə çəkinmirlər.

Həttə, əvvəller molla olmuş daha sonra dinini dəyişərək xristian dinini qəbul etmiş ingiloy, Mixail Aslan oğlu Kuloşvilinin ölümü ilə bağlı saxta məlumatlar dərc olunur. Onun ölümündə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti günahlandırılır. Bu yazıldarda tarixlərin hər dəfə fərqli tarixlərlə verilməsi də qərəzli mövqedən yazılın yazılan sətubət edir. O dövrdə dair arxiv sənədlərində 1917-ci ildə baş verən hadisələr eks olunur. Qaxın sədri Bayramov Gürcüstana göndərdiyi teleqramında yazar: "əraziyə yaşayan xristian ingiloyları keşfi səbəbsiz itkin düşmüşdür. Qorağan kilsasının keşfi issə çıxıb gedib" [1]. Bayramovun teleqramından məlum olur ki, əraziyədə heç bir cümhuriyyət ordularından səhəbət gedə bilməz.

Mixail Aslan oğlu Kuloşvilinin qızı Sofiya Kuloşvilinin Gürcüstana göndərdiyi teleqramında deyilir "Mixail Kuloşvili xəbərsiz itkin düşüb. 1 noyabr tarixində Tasmalıdan çıxmışdır. Marsan strafında görənlər olub. Axtarıclar heç bir nəticə verməyib" [2].

Gürcüstən son dövr kilsə mətbuatlarında silsilə, biri-birini təkrarlayan yazıldarda keşif Mixail Aslan oğlu Kuloşvilinin Cümhuriyyətçilər tərəfindən işğal olunduğu bildirilir. Amiran Lazare Zibauridze adlı gürçü müsəllifi və başqa müsəlliflərin yazlarında yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi heç bir istinadlar verilmədən təkrarlanan "faktlar" verilir. Mixail Aslan oğlu Kuloşvilinin ölümüne həsr etdikləri məqalələrdə 93 yaşı Mixail Aslan oğlu Kuloşvili "Cümhuriyyətçilər tərəfindən aldadalaraq əş götürülür." Amiran Lazare Zibauridzinin "ödürünen meni müqəddəs din üçün" məqaləsində keşfini öldürülən sohnəsini verir. Guya "Yağlılı bir gündə Tasmalıdan atıyla evinə gedən keşfi bir nəfər saxlayır və atasının ölüm ayağında olduğunu bildirir. Keşif xəstəyə baş çəkmək üçün ora gedir. Onu qarşılayanın olmamasından belə şübhə etmir. Qapının kəndarından evə keçmək istəyərkən dərin quyuşa düşür. Cümhuriyyətçilər əvvəlcədən qapının kəndarında quyu qazib üstünü palazla örtürələr. Yaşlı olduğu üçün keşif heç şübhələnmir və buna fikir də vermir. Quyuşa düşən keşfin əlli arxasına bağlanır və ondan dinini dəyişdirməsini tələb edirlər. O, öz növbəsində Sizin dininiz iyrəncidir. Sizdə qardaş bacıla nikaha girir. Mən belə dini qəbul edə bilmərəm deyir və əli ilə xəç çəkir. Onun böğazını kasırlar və aparıb meşədə kömür quyuşunda yandırılır." Keşfin axşama qədər evə gelmediyini görən gelini tez Tiflisə teleqram göndərir. Keşfin itqin düşdüyü yazılır. Məqalənin qərəzli tərəfdən yazıldığı aydındır.

Əslində Mixail Aslan oğlu Kuloşvili kimdir? Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti nədə təqsirləndirilir?

Gürcüstən Mərkəzi Dövlət Tarix Arxivində saxlanılan sənədlərdə 1857-ci ilin avqust ayının 17-də xəç suyuna çəkildiyi barədə məlumat verildiyini nəzərəalsa daşıq [3.], xəç suyuna çəkildikdən sonra adı və soyadı dəyişdirilmiş Mixail Aslan oğlu Kuloşvilinin doğum tarixi ilə bağlı sənədlərdə fərqli məlumatlar verilir. Bununla bağlı sənədlərdə müxtəlif tarix – 1825, 1842 və 1845-ci illər göstərilir. Arxiv sənədlərdə "İslam dininin gözəl bilicisi" kimi göstərilən, gəncliyində molla olmuş Kuloşvilinin [3.] doğum tarixi ilə bağlı 1825-ci ilin daha real olduğu aydınlaşır [4.]. Fikrimizi əsaslandırmak məqsədi ilə daha bir arxiv sənədində də müraciət etmək istərdik. Zaqtala dairəsindəki kilsələr, orada fəaliyyət göstərən kilsə xadimləri və onların ailə üzvləri barədə məlumat veren 1889-cu ilə dair sənəddə göstərilir ki, əvvəller molla olmuş Kuloşvili Ingiloy kilsələrinin keşfi İrodon Elioside tərəfindən 1860-ci ildə Balakən kilsəsinin priyetsniki (karguzar) vəzifəsinə təyin olunmuşdu. Bu baxımdan 1860-ci ildə taxminan cəmi 15 yaşlı olan adamın belə bir vəzifəyə təyin olunması real səslənmir. Həmin sənədin digər bir yerində isə 1857-ci ildə xristianlığı qəbul etmiş Mixail Kuloşvilinin keşfi molla olduğu da göstərilir ki, bu da bir daha onun doğum tarixi kimi 1825-ci ilin daha məntiqi oludugu deməyə əsas verir [5.].

Gürcüstan Mərkəzi Dövlət Tarix Arxivinin sənədlərində 1850-1860-ci ilədək xristianlaşdırılan və adları dəyişdirilən şəxslərin siyahısında Mixail Aslan oğlu Kuloşvilinin yoxdur [6].

Bu faktı əsaslanaraq əminliklə demek olar ki, molla Mixail Aslan oğlu Kuloşvili də eyni məqsədə şirnikləndirici vədlər verilmişdi. Əks halda sual olunur ki, nəyə görə həmin vaxtı müsləman din xadimləri, dini müəssisələr bütün vergilerden azad olunmaqla, xüsusi güzəşt və imtiyazlara malik olduğu kəndlərdə mollaların bütün ehtiyacları kənd əhalisi tərəfindən qarşılandığı halda molla Mixail Aslan oğlu Kuloşvilini xristianlığı qəbul etməyə vadər edən nə idi? Bu sualın fikrimizcə bir cavabı var və o da ondan ibarətdir ki, İslam dinimin gözəl bilicisi olan, kənd əhalisi tərəfindən təmin olunan, dolayısı ilə çarizm tərəfindən verilən heç bir imtiyazlara ehtiyacı olmayan molla Mixail Aslan oğlu Kulosvilini pravoslav kilsəsi tərəfindən olunan fövqaladə şirnikləndirici vədlər onu xristianlığı qəbul etməyə vadər etmişdi. Amirən Lazare Zibauridze adlı gürçü müellifi Mixail Kuloşvilinin həyat və fəaliyyətinə həsr etdiyi məqəlösündə Mixail Kuloşvilinin savadlı və Quranın gözəl bilicisi olması, müsləman din xadimləri ilə İslam dininin ehkamları baradəki dini mübahisələri zamanı onlardan üstün olduğumu nümayiş etdirdiyini yazırı [7]. Bu faktın özü əvvəllər molla olmuş Mixail Aslan oğlu Kuloşvilinin xristian missionerlərinin nəzərində dəyərinin artmasına səbəb olduğunu göstərir.

Mixail Aslan oğlunun xristianlığı qəbul etməsinə, gürçü ad və soyadı qəbul edərək Mixail Kuloşvili adlanmasına dair arxiv sənədlərində verilən məlumatlar da ziddiyətlidir. Pravoslav kilsəsinin xristianlığı bölgədə yamaq təcrübəsinə əsaslanıq, əsində o, da atası Aslan Kuloşvili ilə eyni vaxtda – 1855-ci ildə xəç suyuna çəkilmiş idi. Çünkü çarizm zorak xristianlaşdırma və gürçüləşdirme işinin həyata keçirilməsinə dair təcrübəyə əsaslanaraq demek olar ki, ata-ana ilə birgə onların bir-neçə aylıq körpəsinə kimi hamı valideyinlərinin rəyi soruşulmadan, fikri nəzərə alınmadan xəç suyuna çəkilirdi [6]. Bu baxımdan mətiqlə artıq həmin vaxtı Mixail yaşından asılı olmayaq xristianlığı qəbul etmiş olmalı idi. Lakin arxiv sənədlərində onun 1857-ci ilin avqustun 17-də xristianlığı qəbul etdiyi qeyd olunur [8]. Sənədlərdən belə qənaət gəlmək olar ki, molların dinindən döndərmək o qədərdə asand olmamışdır. Əgər göstərilən tarix düzdürse, əvvəldə də qeyd olunduğu kimi, o da atasının xristianlığı qəbul etməsi ilə xristianlaşmalı idi. Çünkü nəinki aile üzviləri, hətta nəsil belə soruşulmadan xristianlaşdırıldı. Əslində bizim məqsədimiz əvvəller molla olan Mixail Aslan oğlu Kuloşvilinin xəç suyuna çəkilmə tarixinin dəqiqləşdirilməsi deyil, bu məsələnin bizim tədqiqatımıza elə də principial aidiyiyatı yoxdur. Sadəcə olaraq bu faktları gətirməklə Mixail Aslan oğlu Kuloşvilinin tekce anadan olduğu, xəç suyuna çəkildiyi tarixlərin deyil, gürçü millətçiləri tərəfindən uydurulmuş onun ölüm hadisi sahnəsinin də ziddiyəti olduğunu göstərmək istəyirik.

Yerli erməni millətçiləri Müvəqqəti Hökumətin yerli hakimiyyət orqanlarına məktublarında yerli müsləman shəhəri hər cür qara yaxmaqdən çəkinmirdilər. Səbətlə kəndinin erməni əhalisinin əsləhiyyətli nümayəndəsi Sofyanın 1917-ci ilin sentyabrında Zaqafqaziya Seymında erməniləri təmsil edən Papacanova göndərdiyi telegramında Nuxa əyalətində müsləman dəstələrinin fəaliyyətdən bəhs edilirdi [11.]. Telegramda erməni nümayəndələri müsləmanları cazalandırmaq üçün bölgəyə əsgəri hissələrin göndərilməsində israr edirdilər. Bir ildən sonra 1918-ci ildə qurulacaq Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti nədənsə 1917-ci ildəki hadisələrdə təqsirli sayılır. Halbu ki, ömrünün 68 ilini missionerlik fəaliyyəti ilə məşğul olmuş keşif Mixail Aslan oğlu Kuloşvilinin 93 yaşında "müsləman fanatlar tərəfində işğanla verilərək öldürülməsinə" dair iddialar əsaslıdır. Çünkü tarixi məlumatlarda göründüyü kimi əslində keşif hələ gənclik illərində ona qarşı sərt davranışması üçün kifayət qədər əsas vermişdir. Buna baxmayaraq, müsləmanlar tərəfindən

- ✓ 25 yaşında ikən məllalığı ataraq (islama xəyanət edərək) xristianlığı qəbul etmiş bir şəksi deyil;
 - ✓ XIX əsrin 60-ci illərində zorak xristianlaşdırmaya qarşı silahlı çıxışlar zamanı, hər iki tərəfdən çoxlu dindarların qətəs yetirildiyi dövrə deyil;
 - ✓ XIX əsrin 60-90-ci illərində xristianlaşdırma siyasetinin sürətlə aparıldığı və keşifin fəaliyyətinin zirvəsi hesab olunan dövrə deyil;
 - ✓ missionerlik fəaliyyəti dövründə qəza rəisi Merkulov kimi xüsusi qəddarlığı ilə seçilən məmurlarla birlikdə müsləmanlara qarşı açıq çıxışlar edən keşifi deyil;
- xristianlaşdırma siyasetinin tamamilə iflasa uğradığı bir zamanda, keşifin ahlı yanında öldürüləməsi inandırıcı görünür.

Keşif Mixail Aslan oğlu Kuloşvilinin məqəddəs simaların sırasına daxil edilməsi məsələsində göldükdə isə qeyd etmək lazımdır ki, keşifin missionerlik faaliyyəti və həyatı pravoslav dini məqəddəs simaları üçün müəyyən edilmiş meyarlara cavab vermər. Digər tərəfdən, keşifin xüsusi qəddarlıqla qətəs yetirilməsinə dair istintaq materialları, baş vermiş cinayətlə bağlı məhkəmə qərarı olmadan (varsə aşasdırılmışdan), başqa sözla sübuta yetirilməyə iddiaya əsaslanmaq hüquqda ziddir.

Əlbətdə Gürcüstanın bəzi siyasetçiləri və bəzi dindar gürçüler üçün Mixail Kuloşvili böyük də "çox misilsiz işlər" görmüşdü. Onu "məqəddəsləşdirmək" üçün xeyli əsas var. Çünkü, vətənini, dinin və manlılığını qurban vermiş bir dönük üçün bu mükafat belə az sayılır! Lakin öz dininə xəyanət etmiş bir dönük başqa dinin məqəddəsi ola bilməz!

İstifadə olunmuş ədəbiyyat və mənbələr

- 1.GMTA, f. 2081, s.1, iş 318, v. 1-7 (aşka)
- 2.GMTA, f.1819, s.1, iş 181, v.3
- 3.ЦГИАГ, ф.489, оп.1, дел. 47971, л. 26 об.
- 4.ЦГИАГ, ф.489, оп.1, дел. 42099, л.3
- 5.ЦГИАГ, ф.488, оп.1, дел. 24265, л.1-60 об.
- 6.მინისტრობრივი სინაზისტის მიემარებ, როგორი შევიძლიათ". კარიბჭე, მართლმადიდულებელი ეკრანი, 2013 ივლისი 14-17
- 7.ЦГИАГ, ф.489, оп.1, дел. 47971, л.26 об.
- 8.Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxiv (ARDA), f.30, s.1, iş 4, v. 1-5
- 9.ARDA, f.30, s.1, iş 5, v. 3
- 10.Кавказское слово, 1917, 22 марта
- 11.GMTA, f. 1818, s. 2, iş 99, v. 80

THE FACT OF FALSIFICATION, ASSOCIATED WITH THE HISTORY OF THE DEMOCRATIC PEOPLE'S REPUBLIC OF AZERBAIJAN SUMMARY

In the article is spoken about how Georgian authors through falsifying the events of 1917 have changed the glorious history of the Azerbaijan People's Republic and have created a fictitious history. The Georgian authors gravely distort the events occurring in the region and publish papers on their favor. Recently, biased articles without reference to archival documents, sources and scientific articles have been published in Georgian media. In these articles that roughly repeat one another have been given false information about the arbitrariness of Musavat in North-Western Azerbaijan, as well as the reprisals inflicted on the local population by the Republic armies. With the help of Bolshevik Russia, who did not have enough information about this region, Georgian missionaries were sent to these regions and tried to spread Christianity forcibly.

ФАКТЫ ФАЛЬСИФИКАЦИЙ, СВЯЗАННЫЕ С ИСТОРИЕЙ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

Резюме

В статье приводятся работы грузинских авторов, фальсифицирующих события 1917 года и славную историю Азербайджанской Демократической Республики. Грузинские авторы грубо искажают события, происходившие в регионе и освещают их в выгодном для себя свете. В последнее время в грузинских СМИ публикуются предвзятые статьи, не имеющие ссылок на архивные документы и серьезные научные работы. Эти статьи, как правило, дают неверные сведения якобы о бесчинствах мусаватистов в Северо-западном Азербайджане, расправах азербайджанской армии над населением. С помощью большевистской России, которая не имела достаточной информации об этом регионе, грузинские миссионеры старались насыщенно распространять в этом регионе христианство.